

ЗУНР І ПОЛІТИКА ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ

У статті висвітлюються передумови, перебіг і безпосередній результат спроби налагодити співробітництво між Чехословацькою Республікою і Західноукраїнською Народною Республікою 1918-1919 рр.

Під час Першої світової війни здавалося логічним співробітництво між окремими визвольними рухами народів Австро-Угорщини. Проте на заваді ставали давні чвари депутатських клубів у Рейхсраті, конкуренція на ринках і взаємні підозри при самій лише думці про майбутнє територіальне розмежування ще не створених національних держав. У чесько-українських взаєминах відігравали роль декілька досить суперечливих чинників. Індустрія Центральної Європи була зацікавлена в паливно-сировинних ресурсах Прикарпаття, а в перспективі - й Наддніпрянщини. Зближенню чехів з українцями сприяла й спільна недовіра стосовно дедалі реальнішої загрози польських зазіхань у Сілезії та Галичині. Але втрата ілюзорних сподівань на федералізацію Дунайської монархії спонукала чехів орієнтуватися на США й Антанту, щоб уникнути поглинення пангерманізмом. А український національний рух небезпідставно вбачав основну небезпеку в асиміляторських прагненнях царату. Шовіністична політика окупаційної адміністрації під час перебування російської армії в Галичині на початку війни лише підтвердила обгрунтованість цих побоювань. Натомість гнучкість і толерантність Відня у ставленні до підвладних народів дозволяла плекати певні надії, хоча цісарська вояччина і не надто потунала українцям.

Якщо генеральний секретар Чехословацької національної ради в Парижі Е. Бенеш волів поглинення Східної Галичини Росією (на противагу Польщі), то голова Чехословацького національного комітету в Празі К. Крамарж вважав інакше. Він гадав, що для Росії ця «затруєна австрійським українством» область була би тягарем, а підтримавши в цьому питанні Варшаву, можна досягти бажаного рішення щодо належності Тешинського князівства [1]. Тим часом швидкий перебіг подій восени 1918 р. квапив з переведенням цих міркувань у практичну площину міждержавних стосунків. Клаптева монархія Габсбургів припинила своє існування. Поряд з іншими молодими державами на її руїнах 28 жовтня виникла Чехословацька Республіка, а 1 листопа-

да - Західноукраїнська Народна Республіка. Крамарж очолив уряд, Бенеш став міністром закордонних справ ЧСР. У Львові К. Левицький отримав доручення Української Національної ради сформувати Народний Секретаріат ЗУНР. Подальша доля цих утворів склалась по-різному. Празький уряд досить швидко підпорядкував своєму контролю понімечене прикордоння, а децю пізніше - і Словаччину. А за Львів розгорнулася запеклі бої. Поляків стримувала лише розпорошеність їхніх сил між Регентською радою у Варшаві, Ліквідаційною комісією в Кракові та Народним урядом у Любліні.

Висунувши етнографічно обгрунтовані й підтримані широкими верствами населення претензії на Закарпаття та Північну Буковину, уряд ЗУНР фактично виявився неспроможним реалізувати їх. Доводилося захищати Східну Галичину від експансії поляків, які створювали свою державу, збройною рукою визначаючи кордони із сусідами. За цим уважно стежила Прага, бо хвилювалася за колишню австрійську Сілезію, де створений чехами Земський національний комітет був нездатний чинити опір загонам польської Національної ради Цешинського князівства. Тимчасове порозуміння між ними виявилось дуже крихким компромісом, бо чехам вкрай необхідні були поклади вугілля й стратегічна залізниця, а поляки протиставляли їхнім історичним аргументам чисельну перевагу польського населення. Звичайно, про логічну послідовність не йшлося: етнічні міркування чехів у Словаччині й поляків у Сілезії свідомо нехтувалися першими у Судетах, а другими - на Сході, поступаючись місцем економічним і стратегічним мотивам у Празі або ремінісценціям з давноминулих часів у Варшаві. Проте, поспішаючи консолідувати свої режими напередодні Паризької мирної конференції, обидві сторони воліли уникати загострень і прагнули переконати громадськість, а головне - великі держави у своїй готовності на добросусідство.

Галичани могли мріяти хіба що про допомогу співвітчизників, коли водночас зі створенням уряду ЗУНР 10 листопада 1918 р. вирішили

готувати злуку з УНР. Але на Придніпров'ї з евакуацією німців і наступом війська Директорії на Київ агонія гетьманської держави лише передувала новим ускладненням. Отже, доводилося покладатись головним чином на власні сили й легітимізацію державного ладу, що спирався на приготований заздалегідь апарат повітових комісарів і військових комендантів. Національна рада вже 13 листопада схвалила тимчасовий Основний Закон, а наступного дня затвердила назву ЗУНР, що з юридичної точки зору ускладнювала позицію політиків. Терміново переведений з Тешинського князівства до Галичини генерал Б. Роя отримав наказ Ю. Пілсудського починати бойову операцію в зручний момент. Поляки 22 листопада встановили свій контроль у Львові, але театр війни розширився, а переговори з українцями на вимогу ендеків (національних демократів) було перервано, й на чолі армії поставлено рішучішого генерала Розвадовського. Стежачи за розвитком подій, Бенеш залишався прихильником нейтралітету, але прем'єр-міністр Крамарж залякував втратою Барвінського вугілля та інфільтрацією тисяч «російських більшовиків через Галичину і Острраву». Нервувань додало рішення Варшави охопити спірні райони наступними виборами до загально-польських Установчих зборів і в такий спосіб dokonаним фактом довести нібито цілком польську самосвідомість місцевого населення. Міжнародне право забороняє вибори (крім локальних) на спірних теренах до визнання їх належності [2].

Поки навколо Сілезії зосереджувались збройні сили і відбувався обмін гнівними дипломатичними нотами, керівництво ЗУНР не гаяло часу. У Фастові 1 грудня було підписано договір про об'єднання ЗУНР з УНР. А двома днями пізніше Українська національна рада у Станіславові (тимчасовій резиденції уряду ЗУНР після втрати Львова) ухвалила відповідну постанову. Дещо роздратовані екстравагантністю польських зазіхань на українське нафтоносне Прикарпаття та інші прикордонні землі, англо-французи квапили Варшаву з визначенням позиції для виходу з ізоляції, бо ж не можна було водночас мати антирадянську, антинімецьку і антиверсальську позицію. Але панівні кола Другої Республіки (Першою поляки вважають Річ Посполиту 1569—1795 рр.) гальмували розмежування демаркаційних ліній на Познаньщині та у Східній Галичині, сподіваючись змінити співвідношення військових сил і політичну ситуацію на свою користь.

Ю. Пілсудський і прем'єр-міністр Морачевський 10 січня 1919 р. підписали статут урядової Комісії для Галичини, Тешинської Сілезії, Орави і Спиша (останні два райони на кордоні Словаччини). Поширивши без згоди Антанти свою ком-

петенцію на «безперечні історичні терени Чехословацької Республіки» (на думку Праги), поляки оголосили там мобілізацію і вибори до варшавського сейму. Чехів образила локальна окупація, але вони врахували зайнятість поляків боротьбою з німцями і лише зажадали відкликати «окупаційне військо» [3]. Париж надіслав спеціальну місію роздивитись і запропонувати допомогу та застерегти уряд Польщі від загарбань. Місія не встигла врегулювати ситуацію, бо стався інцидент [4]. Вранці 23 січня 1919 року чехи спробували моральним тиском здобути Тешин. Поляки чинили опір. Пролунали постріли, і бої з людськими втратами тривали тиждень. Варшава звинуватила чехів у репресіях, але Антанта на хотіла чвар між своїми партнерами. Лідери Антанти вислухали обидві сторони. Аналіз ситуації керівники Паризької конференції доручили комісії з польських справ на чолі з французом Ж. Нулансом з метою залагодити польсько-чеський конфлікт.

Бої у Східній Галичині були тісно пов'язані з інцидентом у Тешинській Сілезії, що відволік збройні сили поляків і завадив успішному здійсненню всіх оперативних планів генерала Т. Розвадовського біля Самбора. З іншого боку, опір Української галицької армії польському наступові захопив чехів до непримиренності. Тримісячні бої не привели до вирішальної перемоги, тому польські діячі в Парижі й на батьківщині вже схилилися до негайного розмежування з українцями навіть з відмовою від Львова або цілою Бориславського нафтодобувного басейну.

Тимчасом ускладнювалася ситуація на Підкарпатській Русі (Закарпатська Україна). В архіві делегації ЧСР у Парижі збирались петиції А. Бескида та інших русинських діячів з клопотанням про прилучення не лише північно-східних комітетів колишнього Угорського Королівства, а й Лемківщини до Чехословаччини. Засуджуючи «сепаратизм українських політиків», автори цих меморандумів вимагали захистити чехословацьким військом Прикарпаття з його мінеральними ресурсами нібито від загрози геноциду з боку поляків. А Крамарж підтримував контакти з головою Карпаторуського комітету Д. Марковим і надалі орієнтувався на білу Росію. Найближче коло співробітників президента Т. Г. Масарика не мало наміру ігнорувати також інші можливості. Взимку і навесні 1919 р. видавництво «Час» започаткувало серію популярних брошур «Пізнаймо Україну» з метою психологічного сприяння дружнім взаєминам двох народів. Референт президентської канцелярії з Підкарпатської Русі Я. Нечас закликав відкинути колишні непорозуміння. Родюча Україна за допомогою чеських колоністів могла би стати

важливою ланкою у планованому економічному союзі Чехословаччини, Югославії, Польщі та Румунії. Відвідували столицю ЧСР і старшини Січових стрільців [5].

Незважаючи на пропозицію польського соціаліста І. Дашинського віддати Східну Галичину українцями, за винятком Львова і Борислава, сейм у Варшаві декларував неподільність цієї області (маючи на увазі колишнє Королівство Галичини і Лодомерії) [6]. Та минув лише тиждень після цієї ухвали, і 11 квітня було підписано угоду між ЧСР і ЗУНР з надією на плідне співробітництво. Сподіваючись одержати з Прикарпаття тисячі цистерн нафти за цінами нижче світових, чехи натомість зобов'язались постачати зброєю та спорядженням Українську галицьку армію, а також прислати великі партії вугілля, цукру і текстилю. Ще в січні було направлено офіційних представників, а в Станіславові та Самборі розгорнули роботу військової репатріаційні місії ЧСР; активно працював консул Д. Поллак. Дипломатичні місії ЗУНР успішно функціонували не лише в Берліні, Відні та Будапешті, а і в Празі за згодою президента Масарика. Було налагоджено жвавий обмін кур'єрами і залізничний зв'язок зі Станіславовим. За повідомленням польського посла з Відня, чехи тримали у своїх руках сім великих нафтоочисних заводів у Західній Україні, так що навіть могли перервати переговори зі «Стандард Ойл» про постачання Чехословаччини нафтопродуктами, бо сподівались обійтися без американської допомоги.

Проте в середині квітня 1919 р. польські збройні сили за чисельністю зрівнялись з українськими, а незабаром і перевершили їх, зважаючи на отримане з Франції новітнє озброєння. Варшавське керівництво вправно скористалося з настроїв у Парижі та інших західних столицях, де в цей час перелякалися можливою взаємодією Червоних армій Росії та радянської Угорщини. Для запобігання цьому уявлялося доцільним забезпечити безпосередній територіальний контакт чехів з румунською армією-союзницею. Дедалі більш ультимативного тону набували звернення представників Антанті до командування УГА та уряду ЗУНР з вимогами не чинити опір. Галицька армія мала лише 32 тис. стрільців проти 89 тис. легіонерів у свіжих дивізіях генерала Й. Галлера, передислокованих із Заходу. Виконувач обов'язків військового міністра ЗУНР В. Курманович виробив план оборони з можливим відступом за Дністер і захистом нафтових родовищ, маючи за спиною Карпати й дружню Чехословаччину. Проте керівники ЗУНР і командування УГА не підтримали наміру зосередити на цьому всі зусилля, хоч і звертались за допомогою до

чехів. А поки точилися дебати, вже 14-16 травня розгорнувся генеральний наступ польської армії на Самбір, Стрий та Станіславів.

Марними виявилися сподівання на допомогу з Праги, бо там керувалися кон'юнктурними міркуваннями й були заклопотані поразками, що зазнали в боротьбі з угорською Червоною армією на Словаччині. Заступник польського міністра закордонних справ В. Скішинський повідомив з Парижа, що на мирній конференції вражені висловом Бекеша про те, що не варто присуджувати Східну Галичину росіянам і українцям. Чеський міністр виступав за полюбовну згоду з Польщею, але якби вона відмовилась, загрозливо натякав на можливе зближення чехів з Росією або Німеччиною. Дипломатичну активність у французькій столиці понад місяць розвивали й прибулі туди делегати ЗУНР В. Панейко, М. Лозинський і Д. Вітовський. Проте керівники мирної конференції вважали більш авторитетними польських діячів І. Падеревського, Р. Дмовського і Т. Розвадовського. Вони звинувачували українців з агресивності й відкидали думку про переговори. Втратив сенс і підготовлений британською делегацією ще 9 травня проект перемир'я, адже вирішувала воєнна фортуна. Празьке міністерство закордонних справ 19 травня повідомило своєму керівникові Бенешу до Парижу, що командування УГА просить негайно прислати обіцяне озброєння, бо в разі зволікань українці не зможуть виконати відповідні умови угоди про нафтопостачання.

Чехи піклувалися про власні інтереси, беручи до уваги швидкозмінну ситуацію на фронті й тримаючи напоготові свої локомотиви. Після відступу українців і перед приходом польського авангарду вони встигли 20-21 травня завезти до Чехословаччини 213 вагонів різних вантажів зі станції Ужок на залізниці Турка-Сянки. Згодом у грудні 1921 р. міністр залізниць ЧСР клопотався перед канцелярією Президента республіки про прийняття на державну службу групи з 28 українців - транспортників, які допомогли здійснити цю операцію [7]. На той час це мало велике значення: заступник Бенеша в Празі Б. Штепанек доповідав наприкінці травня, що Чехословаччина опинилась на порозі «жахливої катастрофи» внаслідок нестачі бензину та мастила для шахт і транспорту, сільського господарства й збройних сил. Він бідкався, що з куплених у Галичині 9 тис. цистерн одержано буцімто лише 40, адже поляки не визнали правонаступності щодо угоди між ЧСР і ЗУНР, різко підвищивши ціни. Міністр громадських робіт ЧСР Ф. Станек зі свого боку вимагав інтернаціоналізації Бориславського басейну, звідки нафтоочисні підпри-

емства Чехословаччини отримували 35 % цілого видобутку. Він також наполягав, щоб Антанта визнала угоду ЧСР з ЗУНР чинною і дозволила вивозити нафту зі свердловин, які були власністю заводів у Пардубицях, Шумперці, Остраві та Братиславі.

Варшавський уряд погоджувався надати нафтопродукти австрійцям, але гальмував справу з чехами, хоча ті лояльно пропускали через свою територію військовий транспорт для озброєння поляків буцімто проти Червоної армії. На прохання Бенеша французький міністр закордонних справ М. Пішон і маршал Ф. Фош зажадали передати чехам 9 тис. цистерн за українським контрактом. Польський кабінет категорично відмовився визнати це право власності, але припустив компенсаційні розрахунки чеським цукром і висунув умову повернути залізничний парк Богумінської колії у Тешині [8]. Поки точилися ці суперечки навколо спадщини ЗУНР, її саму ще не було поховано. У Парижі делегацію галичан 25 травня прийняли В. Вільсон, Д. Ллойд Джордж і Ж. Клемансо. Вони переконували зосередити зусилля на боротьбі з більшовиками. М. Лозинський та його колеги прохали зупинити польську агресію. Прем'єр-міністр Франції цинічно відповів, що армія Галлера просто не може всупереч рішенням Антанти діяти проти українців, адже вона була сформована й озброєна винятково для боротьби проти більшовиків. Ця свідомо спроба заперечити фактичну реальність впливала із загальної тенденції підтримувати Польщу, яку Захід вважав більш істотною антирадянською силою, ніж ЧСР або ЗУНР.

У Галичині тривала канонада, а відчайдушний контрудар стрілецьких куренів біля Чорткова на деякий час повернув їм тактичну ініціативу. Було визволено Тернопіль; а поляки почали евакуюватися зі Станіслава. Проте зброї вистачило лише для невеликої частини захисників ЗУНР, і нерівність сил робила їхню поразку лише питанням часу. А в Парижі, де комісія Ж. Камбона запропонувала Раді міністрів закордонних справ проект майбутнього статусу Галичини, лорд А. Бальфур раптом погодився, що польські жовніри мусять мати свободу пересування аж до річки Збруч. Французький міністр Пішон отримав доручення повідомити про це польському урядові й неофіційно проінформувати делегацію ЗУНР, ігноруючи її протести. Рішення 18 і 25 червня були смертним вироком

західноукраїнській державності, а підписання Версальського миру звільнило сили поляків на західному кордоні. Англо-американські побажання щодо майбутніх консультацій з місцевим населенням небагато чого були варті. Щоправда, за повідомленнями Скшинського, чехословацька дипломатія не схвалювала прилучення Східної Галичини до Польщі, а празькі газети передруковували матеріали з джерел ЗУНР, нібито поляки домовилися з більшовиками про поділ України на сфери впливу [9].

Розпочатий наприкінці червня загальний наступ польських армій витіснив ар'єргарди УГА за Збруч 18 липня. Уряд ЗУНР не залишився на контрольованих Директорією УНР теренах у Кам'янці-Подільському і незабаром влаштувався у Відні. Стрільці потрапили у вир громадянської війни та інтервенції в Україні, що визначило їх трагічну долю. Хоча ідеї конфедерації між ЧСР і ЗУНР залишилися тільки надбанням історії, Прага з цих подій успадкувала чимало проблем. Ще наприкінці травня підтиском ворога підрозділи Гірської та Самбірської бригад Української галицької армії перетнули кордон Чехословаччини і були інтерновані у Німецькому Яблонному. В серпні 1920 р. через Карпати пробилась група генерала Кравса; населення таборів в Ліберці та Юзефові збільшилося. Попри тяжкі умови, галичани байдуже зустріли заклик емісарів генерал-хорунжого Ю. Тютюнника рушати походом на Україну. Коли ж Антанта 1923 р. закріпила Галичину за Польщею, уряд Чехословаччини невдовзі припинив дотації цим емігрантам і закрити табори. Кільканадцять тисяч чоловік репатріювались або виїхали до інших країн, а близько трьох тисяч залишилися у Чехословаччині [10], де за фінансового сприяння уряду ЧСР успішно розгорнули діяльність Музей визвольної боротьби, архів Української галицької армії, Український університет, Українська господарська академія (УГА) в Подєбрадах та інші навчальні заклади, культурно-освітні, наукові і громадські установи.

Ставлення Праги до ЗУНР є цікавою сторінкою двобічних взаємин. Незважаючи на поразку українських визвольних змагань, це засвідчило потенціал обопільної зацікавленості для поновлення і розширення взаємин між обома ключовими націями Східно-Центральної Європи на вищому щаблі за більш сприятливих обставин у майбутньому.

1. *Perman D.* The shaping of the Czechoslovak State // *Diplomatic History of the Boundaries of Czechoslovakia 1914-1920.* - Lieden, 1962. - P. 109; *Sojak V.* Československa zahraniční politika v letech 1918-1923 // *O ceskoslovenske zahraniční politice 1918-1939: Oborník stati.* - Praha, 1956. - S. 38-39.
2. *Odbudowa państwowości polskiej. Najważniejsze dokumenty. 1912-styczeń 1924.* - Warszawa-Kraków, 1924. - S. 144-147;

1. *Mączynski C.* *Oswobodzenie Lwowa.* - Warszawa. - 1921. - Cz. I. - S. 74-75, 83-84; *Szklarska-Lochmanowa A.* *Polsko-czechosłowackie stosunki dyplomatyczne w latach 1918-1925.* - Wrocław - Warszawa - Kraków. - 1967. - S. 21-25; *Roja B.* *Legenda s fakty.* - Warszawa, 1931. - S. 161-171.
3. *FRUS-PPC 1919.* - Vol. III - P. 772. - Vol. 301. - P. 675.
4. *FRUS-PPC 1919.* - Vol. III - P. 317, 320-322.

5. Archiv Federalneho Ministerstva Zahranicnich Veci CSFR /AMZ/- Parizsky archive.- Sv. 52- Dok.909/1919. Boj o smer vyvoje ceskoslovenskeho statu. Red.; *Krizek J.*- Sv.: Rijen 1918 - Cerven 1919- Praha- 1965.-S. 79-80.-Djk. 54;*Necas J.* Optimne slovo o styrcich cesko-ukrainskych.- Praha.- 1919.- S. 2-4, 9-20; *Dnistriansky J. S.* Ukrainci Cechum. C 1.- Kyjev- Praha.- 1919.-S. 11-12, 19.
6. Sprawy polskie na Konferencji w Paryżu w 1919 r. Dokumenty i materialy.- Warszawa, 1967.- T. 2.- S. 285-287, 311, 316-317.- Dok. 54, 56, 72, 78; *Sladek Z, Valenta J.* Sprawy ukrainskie w czechoslowackiej polityce wschodniej w latach 1918-1922. Z dziejow stosunkow polsko-radzieckich- Warszawa, 1969.-№3.-S. 150-151; *Lewandowski K.* Sprawa ukrainska.-S. 81-87, 93-99.
7. Sprawy polskie na Konferencji Pokojowej w Paryżu w 1919 r.: Dokumenty s materialy,- Warszawa, 1967.- T. 2.- S. 285-287, 311, 316-317.-Dok. 54, 56, 72, 78; *Sladek Z, Valenta J.* Sprawy ukrainskie w czechoslowackiej polityce wschodniej w latach 1918-1922 *II Z* dziejow stosunkow polsko-radzieckich.- T. 3.- Warszawa, 1969.-S. 150-151; *Lewandowski K.* Sprawa ukrainska...-S. 81-87, 93-99.
8. AMZ - Pafizsky archiv.. - Sv. 2.- Dok. 50; Sv. 4.- Dok. 249; Sv. 26.- Dok. 28; Sv. 28.- Dok 3092. AMZ-Telegramy odestanne.- Dok. 1226-1919; Boj o směr vyvoje... - Sv. !.- S. 102-103.-Dok. 79.
9. Sprawy polskie na konferencji pokojowej...T. 2.- S. 344, 354-360.- Dok. 94, 100-1-2; *Lewandowski K.* Sprawa ukrainska.. - S. 103-108; *Szklarska-Lochmanowa A.* Polsko-czechoslowackie stosunki...- S. 57-58.
10. *Литвин М. З., Науменко К. Є.* Історія галицького стрілецьтва.-Львів, 1990.-С 121, 182-184, 184-187.

M Kirsenko

THE WEST UKRAINIAN NATIONAL REPUBLIC AND THE CZECHOSLOVAK POLICY

The article regards preconditions, evolution and immediate results of an attempt to establish cooperation between the Czechoslovak and West Ukrainian national republics in 1918-1919.